

VERTINIMAS, PRIVALOMYBĖ, NORMA

Bronislovas Kuzmickas *

*Mykolo Romerio universiteto Strateginio valdymo ir politikos fakulteto Filosofijos katedra
Vilnius, Ateities g. 20, LT-08303
Telefonas 265 21 16
Elektroninis paštas brkuzm@lrs.lt*

Pateikta 2005 m. lapkričio 10 d., parengta spausdinti 2006 m. balandžio 25 d.

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjami kai kurie vertinimo (aksiologinės) ir privalomybės (deontinės) logikos klausimai, svarbūs etikos ir teisės diskursų loginės analizės požiūriu. Aptariamas vertinimo ir privalomybės nuostatų savitumas lyginant jas su pažinimo nuostata, apibūdinamas sąvokų „vertinimas“, „privalomybė“, „norma“ tarpusavio santykis etikos, teisės bei kitose žmonių elgesį reguliuojančiose norminėse sistemose. Parodomas vertinimų logikos ir privalomybės logikos tarpusavio ryšys. Nuviečiami normų pagrindimo ir paneigimo galimybių klausimai, apibūdinamos teigiančioji ir neigiančioji privalomybės raiškos formos, jų tarpusavio santykis ir svarba normų socialinės paskirties požiūriu. Aptariami A. Meinongo ir A. Ivino siūlomi vertinimo logikos sprendimų variantai.

Pagrindinės sąvokos: vertinimas, privalomybė, norma, gėris, blogis.

ĮVADAS

Gyvenime mes be perstojo vertiname vieni kitus, pačius save, dėstytojai – studentus, studentai – dėstytojus ir pan. Vertinimo nuostata yra vienas iš esminių žmonių bendravimo ir santykio su aplinka aspektų. Ši nuostata implikuoja privalomybės nuostatą, kuri mus įpareigoja, kartais įsakmiai liepia ką nors daryti arba priešingai, ką nors draudžia. Vertinimo ir privalomybės sandūroje susidaro normos, kaip tam tikros minėtų nuostatų socialinės artikuliacijos. Privalomybės įsakmumo pamatas yra vertybinis, o normose glūdi ir vertinimo, ir privalėjimo modusai.

Visuomenės raidoje yra susidariusios ištisos normų sistemos, apibrėžiančios visuomeniškai reikšmingus žmonių elgesio ir veiklos aspektus, netiesiogiai kreipiančios žmonių elgesį į tam tikras vertybes ir tikslus. Tai – moralės, teisės, administracijos, galiausiai – etiketo ir protokolo bei kitokios, rašytų ir nerašytų normų sistemos. Normatyvumas yra esminis įstatymų galioja-

mumo aspektas. Šiame straipsnyje kalbama apie normas, kurios būdingos etikai, iš dalies ir teisei, nagrinėjamas vertinimo, privalomybės bei normatyvumo santykis, taip pat vertinimo logikos problema moralėje ir teiseje.

1. VERTINIMAI

Vertybinė nuostata paprastai yra apibūdinama parodant jos skirtingumą nuo pažintinės nuostatos, vertybiniai svarstymai ir sprendimai – skiriant juos nuo pažintinių svarstymų ir sprendimų. Šie – tiek empiriniai, tiek ir teoriniai – kalba apie tai, kas ir kaip egzistuoja objektyviai, kiek galima labiau nepriklausomai nuo pažinimo subjekto, tiksliau – tai, kas gali būti kiekybiškai matuojama ir struktūriškai aprašoma.

Vertybiniai svarstymai ir sprendimai yra kitokie – parodo, kuo žmonių veiksmai, daiktai bei kitokie esiniai yra mums reikšmingi be savo objektyvių kiekybinių matmenų. Vertinimuose atsiskleidžia esinių kokybė kaip tam tikras savitikslis jų reikšmingumas mums, nors esama ir nesavitikslis, t. y. pagalbinio, reikšmingumo. Kokybinis daiktų ir veiksmų reikšmingumas įvairiu laipsniu susijęs su jų natūraliomis kiekybinėmis charak-

* Humanitariniai mokslai (filosofija), profesorius, habilituotas daktaras. Mykolo Romerio universiteto Strateginio valdymo ir politikos fakulteto Filosofijos katedros vedėjas.

teristikomis, tačiau nėra iš jų kildinamas, negali būti paaiškinamas kaip jų padarinys. Kokybinis reikšmingumas paprastai yra nusakomas pagal tai, koku laipsniu esiniai tenkina žmonių poreikius (interesus, skonius) ir atitinka tam tikrus kriterijus bei iš jų plaukiančius reikalavimus, o tai savo ruožtu daugiau ar mažiau lemia visuomenės kultūrinis kontekstas.

Atitiktis reikalavimams kriterijų laipsnis nustatomos pagal skalę: gera–bloga; girtina–peiktina, teigiama–neigiama, teisinga–neteisinga ir pan. Jeigu kalbėsime apie žmonių tarpusavio santykius – tai bus tokie jų bruožai, poelgiai ir veiksmai, kurie yra vertinami kaip gražūs, patrauklūs, kilnūs, brangūs arba priešingai – kaip atstumiantys, niekingi, smerktini ir pan. Šios kokybės nėra natūralios daiktų savybės, daiktai savaime nėra nei gražūs, nei bjaurūs, tokie jie tampa atsidurdami mūsų interesų ir poreikių žiūros lauke. Tą patį galima pasakyti ir apie veiksmus, kol jie nėra vertinami. Viena ir ta pati faktinė būseną skirtingų poreikių požiūriu gali būti vertinama labai nevienodai.

2. PRIVALOMYBĖ IR NORMA

Kokybiniai sprendimai yra tik viena vertybinės nuostatos pusė. Kita pusė – privalomybė bei jai giminingos modalumo sąvokos, tokios kaip deramybė, būtinybė, reikiamybė. Praktinės veiklos lygiu jos skaidosi į įvairias pareigas ir priedermes, saistančias atsakomybės ryšiais asmenis vienus su kitais, su bendruomene, visuomene, valstybe.

Privalomybinės, kaip ir vertybinės, nuostatos specifišką galima parodyti lyginant ją su pažintine nuostata. Jeigu pažintiniai teiginiai, kaip jau minėta, pasako, kokia yra faktiškoji daiktų arba veiksmų būklė, atskleidžia priežastinius ryšius ir leidžia numatyti įvykius, tai privalomybinė nuostata išreiškia tai, kokia turėtų būti daiktų būklė arba įvykių eiga, pasako, kaip derėtų elgtis norint pasiekti tikslą, būti ištikimam įsitikinimams ir pan. Privalomybinė nuostata neišplaukia iš priežastinių ryšių išmanymo, kaip ir kokybiniai sprendimai – iš natūralių kiekybinių charakteristikų išmanymo. „Nėra privalomybės iš esamybės“ (No *ought* from an *is*), – kadaise rašė Davidas Hume'as [1, p. 86]. Todėl būsenos, kurių reikalauja privalomybinė nuostata, negali būti prognozuojamos remiantis priežastinių ryšių išmanymu, jos gali būti tik pageidaujamos, nors ir įsakmiai, jų galima laukti ir tikėtis. Privalomybė plaukia iš vertybės. „Kiekviena vertybė savo esmėje turi privalomybės momentą (*Sollensmoment*), vadinasi, jis turi slypėti idealiajame jos buvimo būde,“ – teigia vokiečių filosofas Nikolai Hartmannas [2, p. 154].

Iš vertybinės ir privalomybinės nuostatų išplaukia jas atitinkančios normos, kurias, kaip jau minėta, galima vertinti kaip šių nuostatų artikuliacijas. Normos įpareigoja tam tikru būdu elgtis, kita vertus, jos yra vertinimo sprendimų kriterijai. Normatyvinė vertinimo funkcija lengvai pereina į privalomybės funkciją ir atvirksčiai. „Norma yra taisyklė arba nurodymas atlikti tam tikrą poelgį, teorinį ar praktinį veiksma, be to, yra poelgių apibūdinimo ir vertinimo kriterijus“ [3, p. 433].

Socialiniame kontekste normatyvumo santykis yra sukonkretinamas daugybe atskirų normų, praktiškai funkcionuojančių kaip taisyklės, nustatančios „priimto“, „deramo“, „būtinio“ elgesio būdus, kaip tam tikros ribos, apibrėžiančios įvairiais aspektais mūsų kasdienes veiksmus, tarpusavio santykius, santykius su institucijomis, jų tarpusavio santykius. Kalboje tai išreiškiama žodžiais „privalu“, „dera“, „priklauso“, „reikia“, „turi“ ir pan. „Normą suprantame kaip privalomybės teiginio reikšmę, o privalomybės teiginį kaip kalbinę normos išraišką“, – rašo vokiečių deontinės logikos specialistas Georgas Klausas [4, p. 330].

Emotyvistinės pakraipos autoriai normines ištaras apibūdina kaip tam tikrus nurodymus bei direktyvas, kylančias iš atitinkamų emocinių būsenų. Vokiečių teisės filosofas, „grynosios teisės teorijos kūrėjas“ Hansas Kelzenas teisės normą apibrėžia kaip „...teisinę sąsają tarp esamybės ir privalomybės“. Pasak jo, ta sąsaja nėra priežasties ir pasekmės ryšys. Norma yra valios akto reikšmė, sakanti, kad kažkas „privalo būti“ ir veikianti kaip teisinės prasmės schemos elementas [5, p. 4–6].

Teigiant, kad norminės ištaros, nesvarbu, ar jos būtų etinės ar teisinės, nėra pažintiniai teiginiai, o nurodymai ir įsakymai, lieka neatsakytas klausimas, ar privalomybės normoms taikytinas teisingumo kriterijus pažintine prasme. Tai klausimas, ar jos ką nors pasako apie objektyviają tikrovę, ar yra tik mūsų poreikių, norų ir jausmų, taigi – subjektyvumo išraiška. Nors subjektyvumas yra žymiu laipsniu sąlygojamas veiksmų, kurie yra objektyvūs socialine bei kultūrine prasme. Dažniausias atsakymas – kad norminėms ištaroms pažintinis teisingumo kriterijus nėra taikytinas, nes jos, kitaip nei informatyvūs pažintiniai teiginiai, išreiškia tam tikras emocines būsenas – pritarimą, nepritarimą, paliepiamą ir pan.

Vis dėlto atsakymas nėra visiškai aiškus. Pavyzdžiui, ištaros „teisėjas turi būti bešališkas“ arba „elkis taip, kad stiprintum šalies pilietinę visuomenę“ tiesiogine prasme reiškia ne ką kita, o raginimą elgtis taip, kaip reikalauja teisėjo etika, pilietiškumo kriterijai. Bet nebūtume teisūs manydami, kad panašūs priesakai bei raginimai yra visai atriboti nuo esamybės vertinimo ir jame slypinčio tam tikro žinojimo, kad galimas ir kitoks – nepilietiškas elgesys, kad teisėjai gali būti šališki.

Prieštaringas nuomones kelia ir normų pagrindimo klausimas. Vyrauja požiūris, kad normos gali būti grindžiamos tik kitomis normomis, siauresnio turinio normas deduktyviai kildinant iš bendresnių, jau pripažintų normų. „Yra fundamentalios normos (*Grundnormen*) ir iš jų plaukiančios išvedamosios normos, kurių galiojimą lemia pirmosios“ [3, p. 433–434]. Fundamentaliosios normos nėra empirinės prigimties, bet yra *a priori*, išreiškia absoliučiai galiojantį privalėjimą (*Sollen*).

Vienų teoretikų požiūriu bendrųjų normų aprioriškumas yra laikomas tolygiu intuivijam jų akivaizdumui, kitų – proto nekontroliuojamai mūsų norų ir troškimų išraiškai. Šitokios normų pagrįstumo sampratos trūkumas yra tas, kad ji neapsaugo nuo reliatyvizmo. Bendrųjų normų pagrindimas taip pat siejamas su jų socialinio tikslingumo aiškinimu. Siūloma susitarimu for-

muluoti bendrašias normas, kaip tam tikras prielaidas, kuriomis remiantis būtų galima išvesti visas kitas normas. Tokiomis galėtų būti ištartos: „Privalu rinktis geriausią dalyką iš to, kas pasiekiamą“; „Privalu daryti gera ir vengti blogio“ ir pan. [6, p. 176]. Ieškant tinkamiausio sprendimo konkrečioje situacijoje dera vadovautis bendrąja norma, pagal kurią kiekvienoje situacijoje privalome atlikti geriausią veiksmą.

Galimas ir toks būdas, kai viena kitą grindžiančių normų sekos išėities tašku laikoma pamatinė vertybė arba idėja. „Duokite man idealą ir aš suformuluosiu visas likusias normas...“, – rašo žinoma lenkų etikos teoretikė Maria Ossowska [7, p. 156]. Šituo keliu einant reikia nuspręsti, kuri vertybė tam tikroje normų sistemoje yra pamatinė. Jeigu sakoma, kad moralėje pamatinė vertybė yra „gėris“, ar galime teigti, kad teisėje analogiška vertybė yra „teisingumas“? Bet „teisingumas“ gali būti ir moralės sąvoka, tad vėl kyla klausimas: ar galima sakyti, kad teisėje yra „gėrio“ sąvoka, analogiška moralei „gėrio“ sąvokai? Atsakymai į šitokius klausimus – tolesnių svarstymų objektas. Lieka neišskūs vertybiniai normų pagrindimo pamatai.

Aptardami normų pagrindimo galimybę neturime pamiršti jų paneigimo galimybės klausimo. Svarbus pretekstas suabejoti kurio nors normatyvinio priesako pagrįstumu gali būti jo vidinis prieštaravimas. Tačiau, kaip pažymi teoretikai, ištartoje, kuri nei ką nors teigia, nei neigia, o tik liepia, surasti vidinį prieštaravimą labai sunku. Maria Ossowska mano, kad prieštaravimais galima laikyti normas, propaguojančias tam tikrą būseną tokiomis priemonėmis, kurios tokią būseną daro neįmanomą [7, p. 158]. Normą paneigti lengviau, kai galima parodyti jos nesuderinamumą su kitomis, jau pripažintomis normomis. Bendrosios normos gali būti kritikuojamos nurodant konkrečius gyvenimo atvejus, kuriais jos nepasiteisinamos. Pavyzdžiui, norma, sakanti, jog dera visada sakyti tiesą, gali būti kritikuojama nurodant atvejus, kada melas padeda išgelbėti žmogaus gyvybę [7, p. 159]. Tokie atvejai leidžia teigti, kad normatyvinių samprotavimų prielaidomis gali būti ne tik bendrosios normos, bet ir normos kartu su kai kuriais faktus konstatuojančiais teiginiais [6, p. 176].

Etikoje ir moralės filosofijoje nesutariama ir dėl sąvokų tarpusavio subordinacijos – vieni teoretikai mano, kad vertinimo sąvokos, tokios kaip „gėris“ ir jos priešingybė – „blogis“, yra fundamentalesnės negu paliepiamus arba draudimus išreiškiančios privalomybės sąvokos, o kiti – priešingai, pirmumą teikia pastarosioms. Tai leidžia priimti ir trečią požiūrį – minėtos sąvokų poros yra lygiavertės [6, p. 196]. Atsižvelgiant į tai, kokios sąvokos – vertinimo ar privalomybės – yra laikomos pagrindinėmis, skiriamos vertybių etika ir privalomybės etika.

3. POZITYVIOJI IR NEGATYVIOJI NORMŲ IŠRAIŠKA

Moralės, teisės ir kitokios normos gali turėti ir pozityvią, ir negatyvią išraišką. Pozityviuoju atveju normos kam nors įpareigoja, liepia ar ragina ką nors daryti,

o negatyviuoju – priešingai – ką nors draudžia, ragina ko nors nedaryti. Vienose normų sistemose vyrauja negatyvieji, kitose – pozityvieji akcentai.

Nesutariama, ar šie akcentai yra lygiaverčiai, ar ne normų socialinės paskirties požiūriu, o jeigu nelygiaverčiai, kuriai – liepiamajai ar draudžiamajai privalomybei teiktinas pirmumas. Kai kurie teoretikai teigia, kad svarbesnė yra draudžiamosios formos privalomybė mandami, kad ji labiau negu liepiamoji daro socialines struktūras stabilias. Kiti mano priešingai ir savo požiūrį grindžia analogiškais argumentais pabrėždami, kad draudimų prireikia tada, kai neveikia pozityviojo elgesio etalonai.

Kas veiksmingiau socialinės edukologijos požiūriu – drausti daryti bloga ar liepti bei raginti daryti gera, ar draudimu pasiekiamą to paties, ko ir privalomybės teigimu – teoriškai tebėra atviras klausimas. Praktiškai klausimas sprendžiamas paprasčiau – nuo konkrečių situacijų priklauso, kada yra svarbiau atlikti tam tikrą veiksmą, o kada susilaikyti nuo priešingo veiksmo. Daug ką taip pat lemia pripratimas ir tradicija.

Klausimą galima kelti ir taip: kuri normatyvumo pusė – liepiamoji ar draudžiamoji – yra laikytina istoriškai pirmesne. Nesunku pastebėti draudimo sąvokos sąsają su ribojimo sąvoka ir kartu suprasti, kad draudimas yra savotiškas ribos, kurios negalima peržengti, brėžimas. Socialinėje ir kultūrinėje aplinkoje nuolat gimsta ir nyksta įvairių lygių skirtys ir ribos, jų tinklas yra vienas iš esminių socialumo reikšimosi būdų. Kaip žinoma iš kultūrologinių tyrinėjimų, ribų ir draudimų (tabu) radimasis kadaise buvo viena iš būtinų žmogaus perėjimo iš natūralios į socialinę būklę sąlygų. Tokiame privalomybės normų šaltinyje kaip Dekalogas vyrauja draudžiamieji priesakai: „Netark Dievo vardo be reikalo“, „Nekalbėk netiesos“, nors taip pat ir liepiama: „Gerbk savo tėvą ir motiną“ ir kt.

Draudimai ir kitokie ribojimai, jų įvairovės ir raiškos būdų kaita yra ir šiuolaikinę civilizaciją struktūrinantys veiksniai, nors liepimo ir draudimo, leidimo ir draudimo akcentai skirtingose norminėse sistemose yra išsidėstę nevienodai. Daug kas priklauso ir nuo kultūrinių kalbinių kontekstų bei tradicijų. Ta pati elgesio taisyklė vienomis kalbomis yra išreiškiamą draudžiamąja, kitose – liepiamąja forma. Lyginamieji tyrimai galėtų daugiau pasakyti, kaip minėtieji norminiai akcentai yra išsidėstę skirtinguose kultūrinuose kalbiniuose kontekstuose. Maria Ossowska nurodo tam tikrą moralės normų nesimetriškumą (šiuolaikinėje kultūroje – B.K.) – kovai su blogiu skiriama daugiau dėmesio negu gėrio kūrimui [7, p. 191].

Vis dėlto aptariamas skirtumas daugeliu atvejų yra sąlyginis, viena ir kita privalomybės normų raiška reiškia iš esmės tą patį. Privalėjime atlikti tam tikrą veiksmą netiesiogiai slypi ir liepimas susilaikyti nuo priešingo veiksmo, privalėjimas yra tik kita draudimo pusė. Kita vertus, draudimas ką nors daryti yra tas pats kaip ir privalėjimas susilaikyti. Pozityvios formos norminė ištarą „privalome padėti savo artimui“ galima suprasti ir negatyvia prasme: „Negalima nepadėti artimui“ [6, p. 197].

Lyginant anksčiau išdėstytu požiūriu moralės ir teisės normas galima konstatuoti, kad jos skiriasi keliais požymiais – taikymo sąlygomis, įpareigojimo pobūdžiu ir sankcijomis, kalbine išraiška ir kt. Teisės normos reguliuoja žmonių elgesį „išoriškai“, keldamos tiksliai apibrėžiamus reikalavimus, kuriuos nustato atitinkamos institucijos. Ne toks svarbus tampa klausimas, kokie individualūs motyvai – gera valia ir įsitikinimai ar tik bausmės baimė – skatina jų laikytis. Tuo tarpu moralės normų atveju individuali motyvacija yra iš esmės svarbi, nes jos kreipiasi į individo sąmonę ir gali įpareigoti tiek, kiek pats individas jas laisvai prisiima ir įsisažonina kaip savo sąžinės balsą.

Teisės normų reikalavimai yra besąlygiški, juos pažeidus laukia kodeksuose apibrėžtos bausmių sankcijos. Moralės normų laikomasi laisva valia, o sankcijos neapibrėžtos – paties individo sąžinės balsas ir viešojo nuomonė, galinti to paties poelgio atžvilgiu įvairuoti nuo pritarimo iki pasmerkimo. Dėl šių skirtumų moralės ir teisės reikalavimai kai kuriose situacijose gali nesutapti – veiksmas, nepažeidžiantis teisės normų, gali būti smerktinas moralės požiūriu. Galimi ir įvairūs skirtingų norminių sistemų reikalavimų nesutapimai. Pilietiškumo normos ragina kiekvieną pilietį pasinaudoti balsavimo teise, bet jeigu pilietis neina balsuoti arba moralės požiūriu pasielgia blogai? Tokį elgesį pateisina laisvo pasirinkimo teisė.

Moralės sritis teikia individui daug platesnę negu teisė rinkimosi galimybių skalę. Apsisprendžiant galutinis žodis priklauso ne galimų sankcijų spaudimui, o sąžinės balsui. Šių skirtingumų nepaneigia atvejai, kai moraliai elgiamasi ne iš geros valios, o tik apsimitant, kaip ir atvejai, kai teisės reikalavimai sutampa su individo moraliniais įsitikinimais. Atidžiau palyginus teisės ir moralės normų funkcionavimo savitumus galima teigti, kad moralės normoms būdingi liepiamieji, skatinamieji akcentai, pradedant kasdienių poelgių vertinimais ir baigiant asmenybės saviraiškos bei prasmingo gyvenimo poreikių tenkinimu, tuo tarpu teisės normų sistemoje vyrauja draudžiamieji akcentai. Bet esama pagrindų ir nuomonių, kad moralės ir teisės normų skirtumai – tik laipsnio ir išraiškos, o ne esmės, nors vienais aspektais gali sutapti daugiau, kitais mažiau.

4. VERTINIMO LOGIKA

Išsamiau panagrinėjus sąvokų „gera–bloga“, „privaloma–draudžiama“, „leidžiama–draudžiama“ tarpusavio koreliaciją galima pastebėti, kad jos yra priešiškos (kontrastiškos), tačiau ne tiek, kad viena kitą šalintų (ne kontradiktoriškos), jų tarpusavio ryšiuose atsiskleidžia tarpiniai skirtingo išsakymo laipsniai.

Moralinio vertinimo logika yra sudėtinga ir paini. Į tai praėjusiam amžiuje atkreipė dėmesį austrų filosofas Alexis Meinongas, vienas iš vertybių filosofijos kūrėjų. Pagal jo teoriją mūsų vertybinių nuostatų šaltinis yra ne sunkiai nusakoma „vertybių sritis“, kaip mano vieni filosofai, ir ne mūsų poreikiai ir geismai, kaip teigia kiti, o ypatingas vertybės jausmas (*Wertgefuhle*), turintis moralinę išraišką.

Jis pateikė veiksmų moralinio vertinimo logikos atsižvelgiant į tai, kas „gera“ ir „bloga“, schemą. Jos pagrindą sudaro keturios vertinimo kategorijos: tai, kas nusipelno pagyrimo arba tiesiog pagirtina (*das Verdienstliche*), kas yra reikalaujama (*das Correcte*), kas leistina (*das Zulassige*) ir kas peiktina arba smerktina (*das Verwerfliche*) [8]. Kategorijos išsidėsto tokia hierarchiška tvarka: tai, kas pagirtina, yra vertintina aukščiau negu tai, kas reikalaujama; reikalaujama – aukščiau negu tai, kas leistina; leistina – aukščiau negu tai, kas peiktina.

Šią schemą konkretindamas A. Meinongas siūlo tokią veiksmų vertinimo logiką: bet kuris veiksmas yra pagirtinas, jeigu jo neatlikimas yra blogas, tačiau leistinas; veiksmo neatlikimas yra pagirtinas, jeigu atlikimas yra blogas, tačiau leistinas; veiksmo atlikimas yra reikalaujamas, jeigu jo neatlikimas yra blogas ir smerktinas; veiksmo neatlikimas yra reikalaujamas, jeigu atlikimas yra blogas ir smerktinas.

Laikantis šitokio veiksmų vertinimo skaidymo tampa aišku, kad veiksmai, kurie įvertinami kaip geri, gali būti dvejopi – nusipelnantys pagyrimo ir tik paprasčiausiai atitinkantys reikalavimus. Tie, kurie laikomi blogais, taip pat gali būti dvejopi – leistini ir smerktini.

Toks schematiškas vertinimų skirstymas šiek tiek paaiškina deontinės logikos problematiką, kita vertus, akivaizdžiai demonstruoja savo ribotumą. Pagal tokią schemą pagirtiniais tenka laikyti tokius veiksmus, kurie yra geri, bet kurių nėra reikalaujama. Prie tokių priskirtini kilnūs, pasiaukojami, didvyriški poelgiai, kurie nėra privalomi. Tai dirbtinas išskyrimas neatsižvelgiant į tai, kad ir pareigą galima atlikti ne vien tik todėl ir tik tiek, kiek reikalaujama, bet ir didvyriškai, pasiaukojamai.

Tokiose schemose nesunku atsekti Imanuelio Kanto moralės filosofijos poveikį, pagal kurį poelgiai, atliekami iš polinkio ar dėl kitokių paskatų, atitinka tik moralinio dėsno raidę, o ne dvasią ir todėl yra tik legalūs. O moralės dvasią išreiškia tie, kurie atliekami iš pagarbos moraliniam dėsniui [9, p. 90–91, 101].

Subtilius moralinių vertinimų aspektus išvelgia ir rusų filosofas deontinės logikos specialistas Aleksandras Ivinas. Jis pripažįsta, kad moralėje aukščiausia vertybė yra gėris, tačiau ne visoks moralinis gėris yra privalomas. Gėris, kaip idealas, yra aukščiau privalomybės, jo dera siekti, prie jo artėti, tačiau tai nėra visuotinė, juo labiau neatidėliotina privalomybė [6, p. 193].

Beja, jeigu veiksmas yra atliekamas iš pareigos, iš to savaime neplaukia, kad jis geras. Ne viskas, kas privalu, yra kartu ir gera. Analogiškai galime pasakyti ir taip: ne viskas, kas draudžiama, yra bloga vien dėl to, kad draudžiama. Todėl jeigu sakome, kad kas nors nėra gera, ar pasakome, kad tai yra bloga? Kaip ir atvirkščiai – jeigu kas nors nėra bloga, ar turi būti manoma, jog tai yra gera? Yra ir neutralūs veiksmai – tokie, kurie nėra nei privalomi, nei draudžiami, nei geri, nei blogi [6, p. 186–187, 190]. Vis dėlto klausimas, ar tai, kas pagirtina, taigi neprivalu, yra vertingiau už tai, kas privalu, yra ginčų objektas. Tas pat pasakytina ir apie klausimą: ar galima susilaikymą nuo blogio traktuoti kaip savaime

gerą veiksmą, t. y. plaukiantį iš geros valios, ar tik kaip privalomą arba paklūstantį draudimui?

IŠVADOS

Vertinimas, privalomybė, normatyvumas yra fundamentinės žmonių elgesį ir santykius reguliuojančių norminių sistemų kategorijos. Jų analitinė refleksija yra reikšmingas šių diskursų loginės analizės aspektas. Tokia analizė reikalinga tikslinant moralinio ir teisinio diskursų tarpusavio ryšį, siekiant didesnio jų nuoseklumo. Šiuo požiūriu svarbūs yra normų pagrindimo, kaip ir jų paneigimo bei kritikos galimybių klausimai. Vyrauja požiūris, kad siauresnio turinio normos yra grindžiamos bendresnėmis, plačiai pripažintomis normomis, o svarbus normų nepatikimumo argumentas yra jų tarpusavio nesuderinamumas. Tačiau abiem atvejais sunkiai apibrėžiami vertybiniai normų pamatai. Šitai aiškėja skiriant pozityviasias ir negatyviasias normų raiškos formas. Tai leidžia konstatuoti, jog šiuolaikinėje visuomenėje neišlaikoma pozityviųjų ir negatyviųjų akcentų simetrija, vyrauja draudžiamieji akcentai. Šitai savo ruožtu kelia visuomeninius uždavinius, peržengiančius etikos ir teisės diskursų ribas.

LITERATŪRA

1. **The Encyclopedia** of Philosophy. – New York-London, 1972. Vol. 4.
2. **Hartmann N.** Ethik. Zweite Auflage. – Berlin, 1935.
3. **Eislers** Handwörterbuch der Philosophie. Zweite Auflage. – Berlin, 1922.
4. **Klaus G.** Norma jako kategoria pragmatyczna / Metaetyka. – Warszawa, PWN, 1975.
5. **Kelsen H.** Reine Rechtslehre. Zweite Auflage. Wien, 1960.
6. **Ивин А.** А Основания логики оценок. ИМУ, 1970.
7. **Ossowska M.** Podstawy nauki o moralności. – Warszawa, PWN, 1963.
8. **Meinong A.** Zur Grundlegung der allgemeinen Werththeorie. – Graz, 1923.
9. **Kantas I.** Praktinio proto kritika. – Vilnius: Mintis, 1987.

EVALUATION, OBLIGATION, NORM

Bronislovas Kuzmickas *

Mykolas Romeris University

S u m m a r y

The object of the article is the specificity of the concepts „evaluation“, „obligation“ and „norm“ and its interrelations in the ethical and to certain extent in the legal discourses. The specificity of the acts of evaluation is defined by showing its difference from factual cognitive sentences, „value“ meant the worth of a thing, and „evaluation“ – an estimate of its worth. The obligatory utterances, such like „must“ and „ought“ has a hortatory force as different from the previsions based on the knowledge of the causal links.

At a junction of the evaluative and obligatory approaches merges norm as a sort of social articulation of the both. Therefore norm performs a double function – that of obligation, on the one hand, and that of criterion of evaluation, on the other. There are different points of view regarding the question of substantiation of both ethical and legal norms. This poses the question about which sort of values are the background of the above systems of norms.

In spite of the differences of the meanings and uses between the ethical and legal terms and utterances, one may stress certain common formal features that both moral and legal duty possess in virtue of their both being aspects of role-guided conduct.

One can discern the positive and negative forms of the verbal expression of norms and the problem arises which form is more effective with respect to social purpose of norms – that obliging to perform good acts, or that inciting to abstain from doing evil. The logic of moral evaluation as well as that of obligation is extremely complicated. An Austran philosopher A. Meinong set forth a model of the evaluation of actions, introducing four moral categories with respect to what is „good“ and what is „bad“. The actions that are considered to be good may be either permissible or impermissible (condemned). According to Russian philosopher A. Ivin in morality the highest value is good, but not all kinds of good are required, on the other hand, not all kinds of obligation are good.

Keywords: value, evaluation, obligation, norm, good, bad.

* Mykolas Romeris University, Faculty of Strategic Management and Policy, Department of Philosophy, Prof. Habil. Dr.